

F. Ağasıoğlu

Qarabağın sehirli
bir basırıq xalısı

Пазырыкский ковёр
Pazyryk carpet

Bakı - 2012

Elmi redaktor: Prof. Kübra Əliyeva

Redaktor: Təhmasib Novruzov

F. Ağasıoğlu. Pazırığ xalısı. (Qarabağın sehirli bir basırığ xalısı).
Bakı, 2012, nəşriyatı

Keçən əsrin ortalarında Altaydakı Pazırığ kurqanında tapılan bir xalı 24-25 əsrlik yaşına görə dünyanın ən qədim xalısı sayılır. Peterburqda Ermitaj muzeyində saxlanan bu xalı haqqında bir çox xalçaçı uzmanların araşdırmaları olsa da, onun harada və hansı xalqa mənsub xalçaçılar tərəfindən toxunması üzərində aparılan mübahisə hələ də davam edir.

Yazar bu kitabçada Pazırığ xalısının toxunma yeri və toxunma üsulu haqqında məlumat verib, onun üzərindəki rəsmlərin, naxış və ornamentlərin bildirdiyi simvolları şərh etmişdir. Yazara görə, Altayda bir türk xaqanının yas töreni üçün sifarişlə Qarabağda toxunmuş bu xalının elmi tədqiqi Qarabağın qədim tarixinə aydınlıq gətirməsi baxımından da böyük önəm daşıyır.

© F. Ağasıoğlu

Firudin Ağasıoğlu

PAZIRIQ XALISI
PAZYRYK CARPET
ПАЗЫРЬКСКИЙ КОВЁР
(Qarabağın sehirlı bir basırıq xalısı)

BAKI - 2012

QARABAĞDA 2500 IL ÖNCƏ TOXUNMUŞ XALI

Keçən əsrin ortalarında Altayda yerli türklərin «məzarlıq» anlamında *Basırıq* (Pazırıq) adlandırdığı yerdə qazıntı aparən arxeoloq S. İ. Rudenko qədim kurqandan saqa (skit) boylarına məxsus sənət əsərlərilə yanaşı hamını heyrətə salan rəngini itirməmiş və salamat qalmış bir xalı aşkar etdi. «Pazırıq xalısı» adı ilə bugün Ermitajda saxlanan bu xalının yaşı m.ö.V-IV əsrə aid edilir, mütəxəssislərin rəyinə görə, xalının tapıldığı kurqanda aşkar olunan digər əşyaların kimyəvi analizi də onların həmin çağda bu basırığa qoyulduğunu göstərir. Xalının kurqan altında salamat qalmasının səbəbi vaxtilə basırıqda açılmış bir oyuqdan məzarın dibinə sızan suyun buz bağlaması, xalının buzun içində qalması idi.

183 x 200 sm ölçüdə olan dünya şöhrətli bu xalının toxunma yeri, üzərindəki naxışların, qrifon, at və maralların, ortadakı çərçivədə 24 xananın anlamı bir çox alimin tədqiqat mövzusu olmuşdur.

Əksər tədqiqatçılar burada verilən simvolların saqa (skit) sənət əsərlərindəki «aň üslubu» (heyvan stili) ilə üst-üstə düşən və ayrılan cəhətlərinə də toxunmuşlar. Ermitajda 1960-cı illərdən şüşə arxasında saxlanan xalının toxunma üsulu haqqında da müxtəlif fikirlər vardır: bəziləri onu simmetrik *ilmikli*, bəziləri də *bukle* (dolama, sarma, lülə) üsulu ilə toxunduğunu qeyd edir.

Başqa-başqa ölkələrdə yaşayan bir neçə alim bir-birindən xəbərsiz olaraq Pazırıqda ortaya çıxan bu xalının Türkmənistan, Azərbaycan və Anadoluda geniş yayılmış oğuz-türkmən xalıları

ilə eyni tipdə olması haqqında eyni qənaətə gəlmişlər: A. Bekmıradov (1987), F. Ağasıoğlu (1990), F. Tekçe (1993), N. Kırzioğlu (1995). Həmin mövqə sonralar yazdığım kitab və məqalələrdə də əks olunmuşdur.¹ Lakin bu xalının hansı bölgədə, hansı xalqa məxsus xalçaçıların toxuması üzərində mübahisə hələ də davam edir və mübahisəyə qoşulanlar sırasında isə uzmanlarla yanaşı qədim tarixdən və xalçaçılıq sənətindən xəbəri olmayan həvəskarlar vardır, ona görə vaxtaşırı gündəmə gələn polemika göstərilən problemlərin çözümlərinə yardım etməkdənsə, onlara daha da dolaşlıq, gerçəklikdən uzaq fantastik yorumlar yükləyir.

¹ Türkmənistanda (*Bekmıradov A.* Andalıp həm oquznaməçilik dəbi. Aşqabad, 1987; Türkiyədə (*Kırzioğlu N.* Altaylardan Tunaboyuna. Türk dünyasında ortak motifler. Ankara, 1995.); Almaniyada (*Tekçe F.* Altaylardan bir halının öyküsü. 1993); Azərbaycanda (*Ağasıoğlu F.* Dünyanın ən qədim döşəkcəsi. «Xəzər» toplusu, 1990, №4, 12; və «Azər xalqı», 2000 və 2005, 118-123).

Ağasıoğlu F. 2500 il öncə Qarabağda toxunmuş Bərdə (saqa-oğuz) xalısı. “Füyuzat” dərgisi, 2008, №1 (39), 16-22; “Kimlik” elmi-ictimai dərgi, 2010, sentyabr, №5, 71-76; *Ağasıoğlu Ф.* Бардинский (сако-огузский) ковер сотканный 2500 лет назад. «Азербайджан и азербайджанцы» (Президиум НАН Азербайджана), Б. 2008, №1-4,

Azər-türkmən xalıları ilə arasındakı tipoloji yaxınlıqla bərabər, toxunma üsulu, eyni naxışlar, eyni boyaq çalarları, üzərindəki kompozisiyanın verdiyi anlam və bilgi baxımından Pazırığ xalısını öğuz-türkmən xalısı saymaq gərəkdiyi halda, onu iran, hay boylarına aid etmək cəhdləri davam etməkdədir. Halbuki, bu xalını türklərə bağlamaq istəyənlər də, onu türk xalısı saymayanlar da «*türklərin atayurdu Altay yörələridir*» kimi yanlış argumentə əsaslanırlar: birincilər xalının toxunma yerini Azərbaycandan uzaqlaşdırır, ikincilər isə xalını görkəminə və toxunma üsuluna görə İranın quzeyində toxunduğunu, lakin o çağda türklərin buradan çox uzaqlarda olduğunu yazır. Göründüyü kimi, həm türkçülər, həm də anti-türkçülər xalının Azərbaycan türkləri tərəfindən toxunduğunu birbaşa və dolayı yolla inkar edirlər ki, bu da hər iki tərəfin Urmu teoriyasından xəbərsiz olduğunu göstərir, halbuki, Urmu teoriyasına görə, türklərin Atayurdu Azərbaycana da içinə alan Ön Asiyadır və m.ö. IV-II minillərdə buradan doğuya iki böyük köç olmuşdur, Altaya da türklər buradan getmişlər. Sonralar isə saqa-qamər və oğuz-səlcuq boyları içindən bəzi geriqaşıtmalar olmuşdur. Bu baxımdan, Urmu teoriyasını gözönünə alıb, Pazırığ xalısının toxunma yerini və kimlər tərəfindən toxunduğunu müəyən etmək mümkündür.

Xalçanın tapıldığı kurqanda saqa elbəyi (hökmdarı) basdırılması fikri irəli sürülmüş və bu bunu əksər tədqiqatçılar qəbul etmişlər, belə ki, kurqanın möhtəşəmliyi, oradakı əşyaların zənginliyi və xalçanın üzərindəki simvollar da həmin fikri təsdiqləyir. Kurqanın aid olduğu tarixdə (m.ö.V-IV əsr) yarımköçəri heyvandar saqa boyları Azov dənizindən Altaya qədər olan ərazilərdə müxtəlif dövlətlər qurmuşdular. Bu durum şərq və qərb qollara ayrılan hunlar və sonralar Göytürk xaqanlığı çağlarında da davam etmişdir.

Quzey Qafqaz üzərindən m.ö. VII əsrin əvvəllərində Azərbaycana qayıdan saqa boyları indiki Ermənistanı da içinə alan və Dərbənddən Urmu gölünə qədər uzanan bir ərazidə (qədim Azərbaycanda) çox qüdrətli bir dövlət qurmuşlar. Antik çağ ya-

zarları burada oturan Saqa elbəylərinin qonşu ölkələrdən vergi, bac-xərac aldığı və bəzən uzaq ellərə yürüş etdiklərini, hətta Misirə qədər getdiklərini yazmışlar. Buradakı saqa elbəylərindən biri də haqqında əfsanələr yaranmış məşhur Alp Ər Tunqa (Əfrasiyab) idi. Urmu gölü yaxınlığında öldürülən bu türk başbuğunun yas törenində yazılmış «Tunqa Alp Ər öldümü?» misrası ilə başlayan ağıtı XI əsrdə «Türk dillərinin lüğəti» kitabında M. Kaşğari də yad etmişdir.

Sonralar qonşu Urartu və Mana dövlətlərilə birlikdə Saqa dövləti də süqut etmiş, əraziləri Mada (Midiya) dövlətinin tərkibinə qatılmışdır. Saqa elinin adı son dəfə m.ö. VI əsrin əvvəlində, 593-də Tövratda çəkilir. Artıq bu çağlarda saqa boylarının bir hissəsi Azərbaycandan çıxıb Azov yaxasına qayıtmış və orada sonralar böyük Saqa (Skitiya) dövləti qurmuşdular. Orada elbəylər Qonur, Savlı, Ata kimi türk adları daşıyırdı. Makedoniyalı İskəndərin atası Filiplə döyüşdə 90 yaşında ölmüş saqa elbəyi Atanın (m.ö. III əsr) adı və rəsmi olan bu sikkə də elmə bəllidir.

Hunların batıya axınına qədər saqa boyları sonralar «Qıpçaq çölü» adlanacaq Azaq dənizindən Altaya qədər uzanan bozqırda yarımköçəri elat yaşamını davam etdirmişlər. Vaxtilə xalı ticarəti ilə məşğul olmuş məşhur xalçaşünas alman alimi Ulrix Şürman «Pazırığ, mənşəyi və yozumu» adlı kitabında Pazırığ kurqanının m.ö. V əsrdə batıdan Çinə qədər uzanan ipək yoluna

və ucsuz-bucaqsız bozqırlara nəzarət edən önəmli bir saqa (skit) kralına aid olduğunu qeyd edir.² Son vaxtlar Altayda arxeoloji qazıntılar aparən arxeoloqlar belə yazır: «Guman etmək olar ki, Pazırıq basırıqlarında tapılan əşyalarla Altaya yerli kultura aidiyatı olmayan yeni əhali gəlmişdir (yada salırıq ki, dendroxronoloji metod vasitəsilə əldə edilmiş son göstəricilərə görə, Pazırıq kurqanları, Ukokun bütün basırıqları otuz ildən bir az artıq mövcud olmuşdur), bu əşyalar bir-iki nəsələ aid olub onlarla birlikdə o biri dünyaya getmişdir».³

Ümumiyyətlə Pazırıq kurqanlarından çıxan geyim-gecim, pal-paltar və xalı-xalçaların böyük bir qismini m.ö. I minilin ortalarında Ön Asiyadan Altaya köçən saqalara aid edirlər. Həmin kurqanların tədqiqatçıları buradakı naxışların və simvolikanın Urartu, Mada çağında Van-Urmu hövzələrində görünən naxışların davamı olduğunu yazırlar.⁴ Saqa (skit) adı altında müxtəlif xalqlar vardı, lakin Azərbaycanda dövlət quran saqa boyu oğuz

² Schürmann U. Pazyryk, Seine Deutung und Herkunft. Mannheim-München, 1983; Bu kitabdakı görüşləri haqqında U. Şürman Nyu-York şəhərində (1982, sentyabr) Erməni Xalı Cəmiyyətinin (*Armenien Rug Society*) təşkil etdiyi simpoziumda da məruzə etmişdir.

³ Полосьмак Н. В., Баркова Л. Л. Костюм и текстиль пазырыкцев Алтая IV-III вв. до н.э. Новосибирск, 2005, 131.

⁴ Eyni qaynaq.

türkləri idilər, çünki antik çağ yazarlarının qələmə aldığı elbəyi saqaların (*basileyi skuthai*) soy şəcərəsində və mifologiyasında keçən adlar oğuz türkcəsində olub, sonrakı Oğuznamələrdə təkrar edilir.⁵

Beləliklə, m.ö.VII əsrdə Quzey Azərbaycanda hakimiyyətdə olan saqa (oğuz) boyları buradakı xalçaçılıq sənətinin və xalçalar üzərində yabanı heyvanların stilizə olunmuş saqa boylarına məxsus «aň üslubu» gələnyinin inkişafına təkan vermişdir. Bu baxımdan, Altayda ölən saqa elbəyinin dəfnində istifadə edilən Pazırıq xalısının m.ö. V və ya IV əsrdə Qarabağda toxunduğunu irəli sürən xalçaşünaslar haqlıdır. Lakin bəzi alimlərinin (*Ulrix Şürman, Volkmar Gantshorn*) bu xalını Qarabağ ermənilərinə (haylara) aid olduğunu yazması isə bilimdışı yorumdur. «Bu xalının hay və ya pers xalçaçıları tərəfindən toxunması» kimi elmi gerçəklikdən uzaq olan yanlış fikirə aşağıda qayıdacağıq, hələlik xalının toxunma yeri, toxunma üsulu, «dili» və başqa görüntü atributları üzərində dayanmaq gərəkdir.

Toxunma yeri. Azərbaycanda toxuculuq tarixi qədim olduğu kimi, qoyunçuluğun yarandığı bu bölgədə xalı-xalça toxunma sənəti də qədim çağlarda ortaya çıxmışdır. Belə ki, Güney Azərbaycanın Maku bölgəsində tapılan m.ö. II minilliyə aid gil fiqur üzərindəki yaraşılıq xalı şəkili alimlərin diqqətini çəlb etmişdir.⁶ Türkmənistanın güney-batı bölgəsində Sumbar qazıntısında m.ö. XIV əsrə aid xalça iplərini kəsən qayçı da tapılmışdır.⁷ Maku xalça sənətinin varlığını göstərən bəlgənin m.ö. II minilliyə aid olduğunu vurğulayan xalçaşünas alim K. Əliyeva doğru olaraq göstərir ki, asimmetrik düyünün daha bəsit və ko-

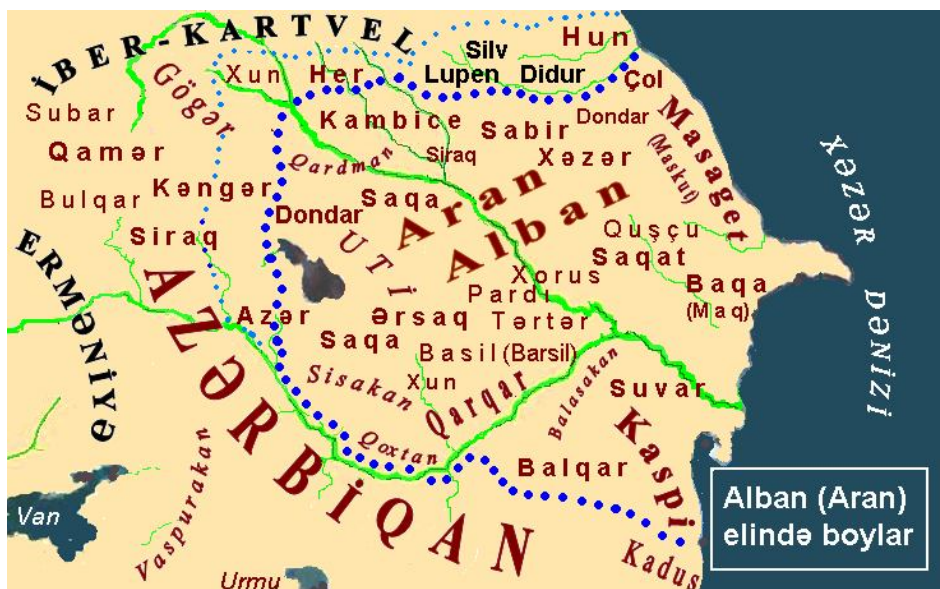
⁵ Azərbaycana qayıdan dış oğuzların burada qurduğu dövlət haqqında geniş məlumat bu kitabda verilmişdir: *Ağasioğlu F.* Qədim türk elləri. Saqa-Qamər boyları. Bakı, 2006.

⁶ *Руденко С. И.* Искусство Алтая и Передней Азии. М. 1961, 30.

⁷ *Хлопин И. Н.* Еще раз о древности туркменского ковроделия. (Конференция, посвященная 90-летию М. П. Грязнова), СПб. 1992, 50-61.

bud forması olan *lulubaf* düyünü tarixi qaynaqlarda adı m.ö. III minildən bəlli olan Azərbaycanın qədim *lulu* boyları ilə bağlıdır.⁸ Xalı toxuma diqqət, bacarıq və hövsələ tələb edən çətin bir sənətdir. Türkmən atasözündə belə deyilir: «*Xalı dokamak iññe bilen quyu qazan yalı*» (Xalı toxumaq iynə ilə quyu qazmaqdır). Təbriz xalçaçılıq məktəbinin tarixi uzaq keçmişə dayandığı kimi, Qarabağın özünəməxsus xalı-xalça gələniyi də qədim çağlarda yaranmışdı.

Pazırıq xalısında başqa bölgələrin oğuz-türkmən xalıları ilə müqayisədə daha çox Şirvan-Qarabağ xalçaçılarının nəfəsi duyulur. Qarabağ qədimdən xalça sənətinin mərkəzlərindən idi və bu gələnek günümüzdə qədər davam etmişdir. X əsrdə əl-Müqəddəsi yazırdı ki, «misli olmayan» xalçalar Qarabağda toxunub Bərdə bazarında satılır. Burada Saqa və sonra minil davam edən Alban çağlarında görünən çoxlu türk boylarından birinin

sifarişlə Pazırıq xalısını toxuması doğal nədənlərə dayanır.

Azərbaycanda Saqa elinin (dövlətinin) yerində m.ö. IV əsrin sonlarında qurulan Alban (Aran) elində saqalardan qalma çoxlu

⁸ Алиева К. Тебризская ковровая школа XIV-XVII вв. Б. 1999, 8-10.

türk boyları vardı, dövlət qurumunda öndərlik edən alpan//aran boyları da bunlardan idi. Vaxtilə Part (Parfiya) dövlətini quran Ərsaqlar Türkmənistanda hələ də izi qalan albanlarla eyni soydan gəlirdi, belə ki, uzun müddət Alban elində hakimiyyətdə olan Ərsaqlar soyu da partların prototürkmən qolundan idi və Novosibirsk vilayətində baraba türklərinə aid *Arsaklı* adında kənd olması göstərir ki, doğuya da onlardan köçənlər olmuşdur.⁹ Ona görə də, ərsaqları «kantura oğulları» sayan qədim hay tarixçisi M. Xorenatsi (II. 1) ilə Kesariyalı Prokopinin (II. 1. 6) «Qoy heç kim düşünməsin ki, Arsakidlər erməni (hay) soyludur» - deməsi Ərsaqlar (Artsaqlar) adını haylara bağlamaq istəyənlərə bunun əksini söyləməyə imkan vermir.¹⁰

Alban çağında Sakasena bölgəsi saqaların adı ilə bağlı idi. Şəki, Şaqan, Pir-Saqat və çoxlu Sahatlı yer adları həmin atlı saqalardan qalmadır. Qarabağdakı *Bərdə* adı isə saqaların bir qolu olan *bardi* (partı//part) boyunun adı ilə ortaya çıxmışdı. İki minil öncə Pompey Troq yazırdı ki, indi Doğuda hökmranlıq edən partlar saqa (skit) qaçqınlarındanır, bu, «onların adında da görünür, belə ki, skit dilində *pardı* sözü qaçqınları bildirir».¹¹ Aral gölündə quzey adalardan biri «*gedər-gəlməz*» anlamında *Barsakelmes* adlanır. Göründüyü kimi, antik çağ yazarının bəhs etdiyi *bartı//partı* etnonimi buradakı *bar-* feilinin *bartı* (*getdi*) forması ilə yaranmışdır. Beləliklə, Qarabağ və ətraf bölgələrdə görünən qıpçaq, qarqar, kəngər, gögər, dondar, bulqar, subar boyları ilə yanaşı part, ərsaqlar kimi prototürkmən boylarının da olması oğuz-türkmən mənşəli Pazırıq xalısının burada toxuması ehtimalını qüvvətləndirir.

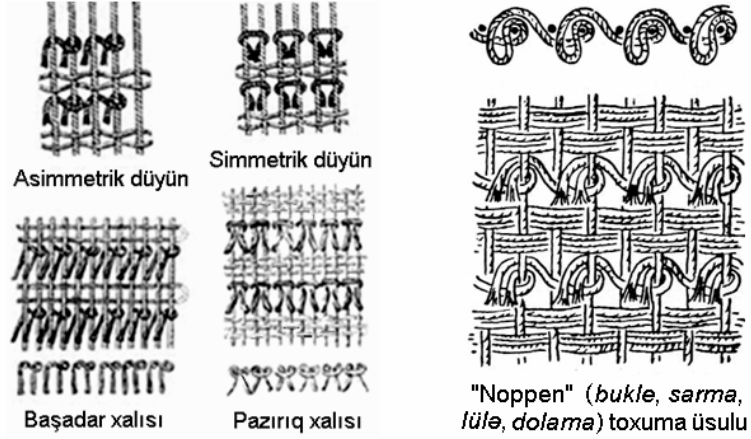
Toxunma üsulu. Bu xalının zahiri görünüşü ilmikli-xovlu xalçalara bənzədiyi üçün əvvəllər onun *gördes ilmiyi* (simmetrik, türk, gülləbi ilmə) üsulunda toxunduğu güman edilirdi. Doğru-

⁹ Радлов В. В. Из Сибири: Страницы дневника. М. 1989, 116.

¹⁰ Хоренаци М. История Армении Моисея Хоренского. М.1858; Прокопий Кесарийский. О постройках. ВДИ, №4, 1939 (III. 1.6).

¹¹ История Узбекистана в источниках. Ташкент, 1984, 154-155.

dur, bu üsuldən Quba, Qarabağ, Şirvan xalçalarında geniş istifadə olunur, lakin Pazırığ xalısının sonrakı tədqiqi (K. Erdman, F. Tekçe və b.) göstərdi ki, o, bukle (*Noppen*) üsulunda toxunmuş

xovsuz xalıdır.

Tanınmış xalçaşünas Lətif Kərimov Azərbaycanda xovlu xalçaların iki üsulla, xovsuz xalçaların isə yeddi növ texnologiya ilə toxunduğunu qeyd edir.¹² Xalının bukle üsulu ilə toxunduğunu yazan məşhur xalçaşünas alim Prof. Kurt Erdman «İlmikli şərq xalısı» adlı əsərində bunu *Noppen* türü adlandıraraq yazır: «Bu cür toxumada çözü teli (*arış*) arasından keçirilən atqı ip-liyi (*arğac*) həm də çözü üzərinə yerləşdirilmiş incə çubuqlara da sarılır. Çubuqları çəkəndə *Noppen* türü alınır və artıq ortadan yarılanda ilmikli xalının xovuna bənzər görüntü yaranır».¹³

S. İ. Rudenko xalıda hər 1 dm^2 sahədə 3600 düyün olduğunu qeyd edir; N. Görgüna-Kırzıoğlu da xalının gördeş (türk)

¹² Kərimov L. Azərbaycan xalçası. Bakı, 1985, 10.

¹³ Erdmann K. Der orientalische Knüpftappich. Tübingen, 1955. (Geniş məlumat üçün bax: Tekçe F. 1993, 32-35 və Erdmann K. The History of Early Turkish Carpets. London, 1977)

düyünü ilə toxunub, hər 10 sm^2 sahəyə 3600 düyün düşdüyünü yazır.¹⁴ Lakin Kurt Erdman kimi Fuat Tekçə də yun iplə ilmikli toxumada bu qədər düyün vurulmasını mümkün saymır.

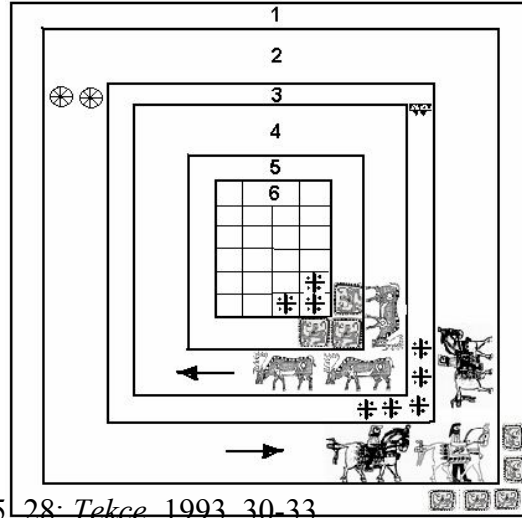
Boya. Azərbaycanda qədim çağlardan bitki yarpağı və kökündən təbii boya hazırlanması gələniyi vardı. Haqqında danışdığımız xalının toxunduğu çağda yaşamış tarixçi Herodot Qafqazda yarpağını əzib suda

qarışdıranda boya alınan ağac növü olduğunu yazır və özəlliklə bu boyanın solmadığını, hopduğu parça yuyulanda itmədiyini vurğulayırdı.¹⁵

Qarabağ xalçaları al, qırmızı, qızılı sarı, mis rəngi, palıdı, mavi boyları və bu rənglərin çalarları ilə seçilir. Həmin rənglərdən Pazırıq xalısında da istifadə olunduğunu görmək olur. Bu xalının 24-25 əsrdən sonra İran, Türkmənistan və Azərbaycanda toxunan kopyalarında da boya uyğunluğu Qarabağ boya gələniyində görünür.

Görkəm qurumu. Xalıda qıraqdan özəyə doğru içində müxtəlif şəkil, naxış olan beş zolaq (bardür) və bir orta bölüm (özək) vardır, görüntülərin

¹⁴ Руденко, 1961; Kırzioğlu, 1995, 28; Tekçə, 1993, 30-33.

¹⁵ Herodot, I. 203.

düzümü isə bölmələr üzrə belədir:

qrifonlar (1 və 5)

atlar və atlılar (2)

hun gülü (3 və 6)

marallar (4)

Qrifonlar. Xalının ən kənar bölməsi olan zolaqda (1) və orta bölmə (6) ilə marallar arasındakı zolaqda (5) yerləşən qrifonlar saqa añ üslubunda gördüyümüz dördayaqlı heyvan bədənli, quş başlı, quş qanadlı yırtıcı yaratıq şəklində verilmişdir. Qanadlarını və quyruğunu yuxarı qaldıraraq geri baxan qrifonlar Ön Asiya təsviri sənətində geniş işlənmişdir. Buradan batıya və doğuya aparılan añ stili sırasında qrifonlar mühüm yer tutur, Altayda və İtaliyada ortaya çıxan qrifon şəkillərinin bənzərliyi

Etrusk

Pazırıq

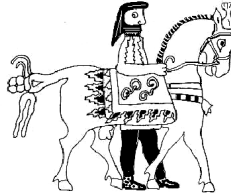
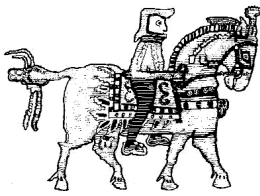

Noqay bayrağı

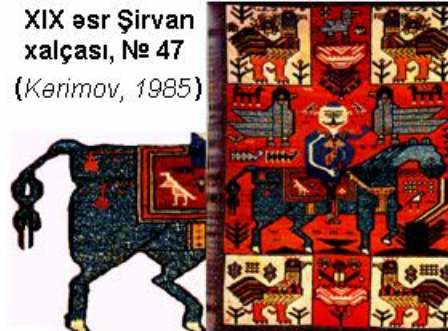

bunu aydın göstərir. Qanatlı añ şəkilləri qədim türk mifoloji görüşü ilə sıx bağlıdır, hətta noqay xalqının milli bayrağında da qanatlı bozqud yer almışdır.

Atlar və atlılar. Xalının 2-ci bölümündə *Qarabağ köhləni* kimi aydın seçilən sağdan sola yönəlik 28 at vardır. Saqa-türk savaş atlarında olduğu kimi Pazırıq xalısındaki yalı kəsilib quyruğu düyünlənmiş atlar soldan sağa, maralların hərəkətinə tərs yöndə düzölmüşdür:

XIX əsr Şirvan xalçası, № 47
(Kerimov, 1985)

Təbriz miniatür rəsmi
(1925)

Burada verilən Təbriz miniatür rəsminə, özəlliklə Şirvan xalçasında da atların quyruğu eyni formada düyünlənmişdir. Göründüyü kimi, aradan minillər ötsə də, Azərbaycanda xalça toxuyanlar belə kanonik düyünvurmanı saxlamışlar.

Atların belinə atılmış cullar kiçik xalılar kimi diqqəti çəkir, belə ki, bunlar Pazırq xalısının bəzəkləri içində saçaqlı kiçik xalılardır, onların da başqa naxışlarla yanaşı, daha çox qoçbuynuzu ornamentləri vardır. Bu naxışlar təkcə Qarabağ xalı-xalçasında deyil, oğuz-türkman toxumalarında geniş işlənən ən sevimli ornamendir. Uzmanlar bu qoçbuynuzu naxışlarının azər, türk, türkmən toxumalarında davam etdiyini sərgiləyən örnəklər vermişlər.¹⁶

Pazırq at çulları üzərindəki qoçbaşı və başqa naxışlar

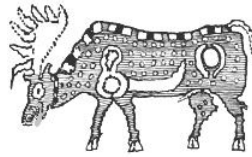
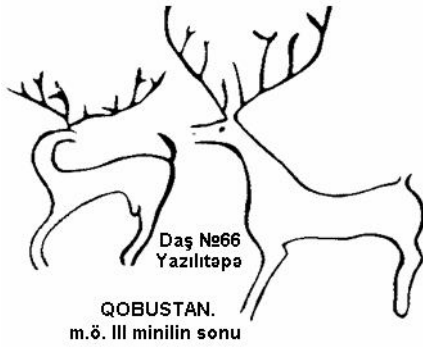
Xalıdakı saqa geyimli-başlıqlı atların bəzisi yüyən əlində atın üstündədir, bəziləri də atın sol yanı ilə irəli addımlayır. Atlar olan bardürdə (2) təkərə oxşayan iki kiçik səkkiz tinli damğa da vardır. Sanki atların buradan başlanan hərəkət dövrəsi burada da qapanır.

¹⁶ *Tekçe*, 1993, 36, 142 (şəkil 4, 19); *Kırzioğlu*, 1995, 36-37.

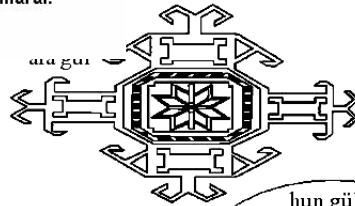
Hun gülü. Xalının orta bölümündə nilufər çiçəyinin günəş şüaları ilə çarpazlaşan yarpaqlarına bənzəyən səkkiz bucaqlı naxış vardır ki, buna hun nəsneləri üzərində olması nədəni ilə *hun gülü* də deyilir.

Xalının orta (6) bölümündə 6 x 4 düzümü ilə 24 hun gülü vardır. Atlarla marallar arasında yerləşən (3) bardürün içində də ortadakı naxışdan azacıq fərqlənən 69 hun gülü verilmişdir. Türkmən xalçalarında olduğu kimi, hun gülü Azərbaycan xalçalarında da çox işlənir, ayrı-ayrı ornament qurumunda onun türlü variantlarından geniş istifadə olunur.

Marallar. Hun güllərilə qrifonlar arasındakı bölümə (4) sağdan sola sıralanmış sakit durumda otlayan 24 xallı maral vardır. Pazırıq kurqanını açan S. İ. Rudenkodan tutmuş, son tədqiqatçılara qədər əksəri bu növ maralların (*dama mesopotamica*) İranın quzey-batısında olduğunu vurğulayırlar. Belə yazarların çoxu Azərbaycan adını dilə gətirməsə də, İranın quzeyi Azərbaycan olduğunu hamı bilir.

ŞİRVAN.
Saqa çağı
tunc maral.

dörd saqdaqlı
yeke şelpeli kölçe

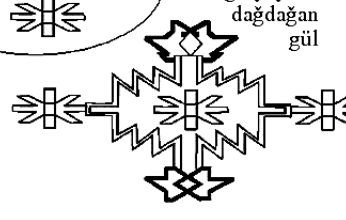
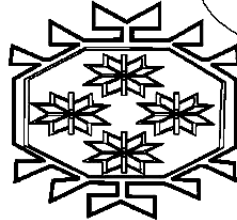

qıra naxış

hun gülü

gülyaydıllı
dağdağan
gül

Türkmən xalılannın ara naxışlarında hun gülü

onun fiquru Azərbaycanda tuncdan tökülmüşdür. Bu baxımdan, Pazırıq xalısında olan xallı maral Azərbaycan xalı-xalçası üçün də dođal görünəklərdəndir, belə ki, xalçaşünas professor Kübra Əliyeva «Təbriz xalça məktəbi» adlı kitabında bunun bir neçə

örnəyini vermişdir.¹⁷ Azərbaycan türklərinin mifologiyasında və folklorunda özəl yeri olan bu maralların qutsal sayılması da Pazırıq xalısı üzərində aparılan araşdırmada diqqətə alınmalıdır.

Xalıdakı simvollar. Xalı-xalça üzərində görünən güllər, naxışlar və damğalar özəl anlam daşıyan işarələrdir, bu işarələrin çözülməsi onu toxuyanın ilmələrlə nəyi anlatmaq istədiyini öyrənmək, iplərə vurduğu düyunlərlə «yazdığı məktubu» oxuya bilməkdir. Bu baxımdan, Pazırıq xalısının dilini anlamaq üçün yuxarıda gözdən keçirilən aň (maral, at, qrifon) rəsmlərinin və naxışların simvolik anlamları üzərində dayanmaq gərəkdir. Bu xalıdakı sayların da özəl anlamları vardır, belə ki, burada dünya-

¹⁷ Алиева, 1999, 187 (tablo XLII).

nın dörd tərəfini bildirən dördbucaqlı bardürlərdən tutmuş, gül, at və maralların sayı ilə bəirlənən 4, 6, 24, 28 sayları bir nüsxədə toxunmuş bu xalının özəl təyinatı ilə birbaşa bağlı olan yas olayının informasiya daşıyıcılarıdır.

Pazırıq xalısındaki simgələrin (simvolların) sonrakı oğuz-türkmən xalı-xalçalarında davam etməsi, xalçaçılıq yaddaşında yaşaması görünən elementlərin müqayisə edilə bilməsi, tipoloji kodların açıqlana bilməsi üçün imkan yaradır. Belə imkandan yararlanmaqla xalıda ayrı-ayrı elementlərin semantikasını (anlamı) və bu anlamların bir-birilə əlaqəsinin (sintaktik semantika) ortaya çıxardığı bütöv bilginə öyrənmək olur, bu bilgi də xalının kim tərəfindən və hansı məqsədlə toxunduğunu bəlli edir. Belə ki, danışmaq səslərindən sözlər, sözlərdən cümlə yarandığı kimi, xalıdakı elementlərdən yaranan anlamların əlaqəsi də bitkin bir informasiya daşıyır.

Xalının dili. Yazıöncəsi çağlarda yayılan piktoqrafik (şəkilli) yazılardan xalı-xalça sənətində geniş istifadə olunmuşdur, piktoqram-loqoqram (şəkil-söz) prinsiplərinə əsaslanan Pazırıq xalısındaki elementlərin kod açımı bunu aydın göstərir.

Bəzi yazarlar xalının üzərində olan orta xanaların fərqli rənglərdə yox, eyni rəngdə olduğunu nəzərə almadan onun bir dama oyunu üçün və ya xalının toxunduğu vaxtdan bir əsr əvvəl yaşamış Əhəməni şahı Daraya hədiyyə kimi, yaxud şahların oturduğu taxtın üzərinə salmaq üçün toxunduğunu qeyd etsələr də, fikirlərini təsdiq edəcək əsaslı elmi dəlillər gətirə bilməmişlər.¹⁸ Saqalara aid sənət əsərlərində onların mifoloji dünyagörüşünün simvolik təsvirlərinə uyğun olan bu xalının Saqa elbəyinin yas törəni üçün Azərbaycanda (İrənin quzeyində) toxunması fikrini isə əksər ciddi alimlər dəstəkləyir.

¹⁸ Завитухина М. Р. Пазырык, древняя самобытная культура алтайских кочевников. «Kuryer» Yunesko, yanvar, 1977, 36-37).

Pazırq xalısında *hun gülü* deyilən nilufər gülünün ləçəklərilə carpazlaşan günəş şüaları burada «qaranlıq dünyadan işıqlı dünyaya boylanma» anlamını əks etdirən bəlgədir, çünki çay və göllərin dibində (qaranlıqda) bitən nilufərin uzantısı suyun üzünə çıxandan sonra çiçəkləyə bilir, ləçəkləri isə qaranlıq düşəndə açılır. Hun (nilufər) gülünün bu özəlliyini vurğulayan F. Tekçe belə yazır: «Bəlkə də, bu nədənle qədim misirdə ölüm, yeraltı və ölümdən sonra yenidən dirilmə tanrısı Osirisin simgəsi olmuşdur».¹⁹

Bu türkmən xalısında olduğu kimi, Pazırq xalısının da orta (6) bölümündə $6 \times 4 = 24$ sayı ilə hun gülü verilmişdir. Oğuz eposlarına görə, Oğuz xanın 6 oğlu və hər oğlundan 4 torunu olmuşdur, 24 torunundan da 24 oğuz boyu törəmişdir.

Pazırq xalısı xaqanın ölümü ilə bu oğuz boylarının yas içində olmasını 24

hun gülü ilə vermişdir. O biri dünyada yenidən doğulma bəlgəsi isə həmin anlamı bildiren hun gülü və kurqanaltı «ev» (basırq) loqoqramı ilə 3-cü bölmədə yer almışdır.

Atlar olan ikinci bölmədə yuxarı sol tərəfdə iki təkər və ya səkkiz guşəli (*) ulduz işarəsi vardır. Ulix Şürman yas törəni üçün toxunmuş Qafqaz mənşəli xalıdakı səkkiz guşəli naxışın araba təkəri olduğunu basırqdakı arabanın qalıqları ilə bağlayır. Bunlar əgər təkədirsə, onda elbəyin araba ilə basdırılmasına işarə və bu araba ilə o biri dünyaya gedəcəyinin simvoludur. Lakin xalıda araba şəkili olmadığı üçün bu versiya özünü doğrultmur. Digər yozuma görə, bu naxışlar səkkiz guşəli damğa-

24 xanalı türkmən xalısı. Ankara, Fenmen kolleksiyası.

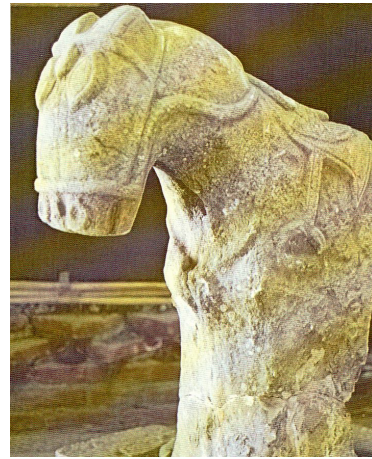
¹⁹ Tekçe, 1993, 99.

dırsa, onda bu damğanın hələ sumer çağından tanrı simvolu olub, *dingir* (tengri) kimi oxunan sözün işarəsidir. Ön Asiyada mixi yazıdan istifadə edən xalqların (sumer, akkad, het, urartu) hamısı bu sözü həmin mənada işlətmişlər. Bu baxımdan, damğanın məhz quyruğu düyünlü atlar olan bölmədə verilməsinin də anlamı aydınlaşır. Belə ki, burada sıralanmış atlar elbəyin yas törənində tanrıya qurban veriləsidir, çünki hunlar kimi, ölənin ruhunun tanrı məkanına gedə bilməsi üçün Xəzərin batı və doğu tərəfində yaşayan və at qurbanı verən massagetlər də saqaların bir qolu idi və həmin çağlarda massagetlərin qurbanlıq atı Günəş tanrısına sunduqlarını Herodot da yazırdı.²⁰

Göründüyü kimi, Tanrı (Günəş) damğası ilə qurbanlıq atların eyni bardürdə (zolaqda) verilməsi təsadüfi deyil. Bu damğaya Alban çağı saxsı qablar üzərindəki piktoqramlar sırasında da rast gəlmək olur:

Alban çağı bu şəkilli yazılarda tanrı damğası ilə yanaşı gördüyümüz maral və ağ-qara üçbucaq şəklində ev-kurqan piktoqramları Pazırıq xalısında da vardır. Xalıdakı iki üçbucaq (kurqan) və kurqanaltı «ev» (basırıq) piktoqramları kiçik naxış kimi hun gülləri olan üçüncü bölmədə (bardürdə) verilmişdir.

Şəhid olan türk döyüşçüsünü atı ilə birlikdə basdırmaq gələniyi Azərbaycanda hələ m.ö. II minilin son əsrlərinə aid Şahtaxtı, Xaçbulaq kurqanlarında görünməkdədir. Orta əsrlərdə isə artıq atı yox, onun daş-

²⁰ Herodot, I. 216; Eberhard W. Çinin Şimal komşuları. Ankara, 1942, 93.

dan yonulmuş heykəlini qəbrin yanında qoyurdular. Belə gələ-nək oğuzlarda geniş yayılmışdı. Bunun örnəyinə Azərbaycanın hər bölgəsində rast gəlmək olur.

Türklər atın quyruğunu düyünləyib savaşa girərdilər. Bu gələ-nəyin saqalarda görünməsi və Pazırıq xalısında əks olunması da doğaldır. Döyüşçü ilə birlikdə atının da «şəhid» olmağa hazırlanması atın quyruğunu düyünləməklə bəirlənirdi, buna *at çərmətmək, dullamaq* və M. Kaşğarının qeyd etdiyi kimi *düymək* deyilirdi. Asurlar saqa atlılarını quyruğu düyünlü atlarla təsvir etdikləri kimi, çinlilər də daş oymalarda təsvir etdikləri qonşuları atlı türklərin atının quyruğunu düyünlü şəkildə verirdilər. Mahmud Kaşğari savaşa gedən döyüşçülərin atının quyruğunu düyünlədiyini əks etdirən «Kudruk katıg tügdimiz» mis-rası ilə başlanan bir şeir parçası vermişdir.²¹

Kudruk katıg tügdimiz,
Tənqrig öküş ögdümüz,
Kəmşip atıg təgdimiz,
Aldap yana kaçtımız.

«Quyruğu qatı düyünlədik,
Tanrını çox öydük,
Atı üzəngilədik,
Aldadıb yana qaçdıq».

Keçmişdə atın sahibi öləndə yəhəri bir neçə gün tərsinə qoyardılar ki, ada-mın ruhu qayıdıb evdəki-lərə xəter toxundurmasın. Bu inancla bağlı «*Yəhərin tərsə çevrilsin!*» qarğışı da yaranmışdır. Bu baxımdan, xalıda maralların hərəkəti-nə tərs yöndə verilən atla-rın sağdan sola düzümü yas törəni simvolu kimi vurğulanır.

²¹ MK, I. 458; Bu gələ-nəyin orta əsrlərdə də davam etməsi məlumdur, belə ki, Alp Arslan atının quyruğunu düyünləyib Malazgird savaşına girmişdi.

Ən qədim çağlardan prototürklər ilin fəsillərini qoç, maral timsalında simvollaşdırmış, sonralar bir sıra türk boyları onların şəklini soy-boy damğası kimi istifadə etmişlər. Bu boyların təsviri sənətində yazın gəlməsi yeni qoç və ya maralın doğulması, payızda soyuqların düşməsi isə onların yırtıcı heyvan tərəfindən parçalanması kimi verilmişdir. Bu paradıqmada sığır, maral, təkə yaşam simgəsi, börü, arslan, bars, qrifon isə ölüm simgəsidir, yaşamın bitməsi (ölüm) və yenidən doğulma inancı həyatın davam etməsidir. Saqa rəsmlərindəki añ üslubunun əsasını təşkil edən də bu motivlərdir.

Qrifon. Pazırıq xalısı.

Xalının kənarındakı bölmədə (1) və 24 iç xana ilə 24 xallı maral arasındakı bölmədə (5) yerləşən qrifonlar saqa añ türündə yırtıcı heyvan şəklində verilmişdir. Lakin buradakı qrifon maralı parçalayan pozada deyil, yalnız durumda verilmişdir. Qanadını və quyruğunu yuxarı qaldırıb geriə baxan bu qrifonların da hərəkətində gərginlik yox, bir durğunluq var. Olsun ki, qrifonların hərəkətsiz durumu yazın payızöncəsi çağda keçirildiyini əks etdirir.²²

Beləliklə, Pazırıq xalısında soldan sağa düzülən maralların qrifonlarla yanaşı zolaqda (3) sakit otlaması burada həyat (yaşam) simvoludur, çünki orta bölmədə yasda (hun gülü) olan 24 oğuz boyuna yaşam simgəsilə (24 maral) «baş sağlığı» verilib, onlara yeni yaşam arzulanır. Göründüyü kimi, xalıdakı maralların sayı da simvolik anlam daşıyır, belə ki, verilən 24 maral sonrakı Mete çağı hunlarda olduğu kimi, oğuzların bəlli

²² Saqa añ üslubunda adətən heyvanlar dinamik və gərgin hərəkətli pozada verilir. Bu xalıdakı at, maral və qrifonların hərəkətində isə gərginlik yox, bütöv kompozisiyaya uyğun bir həzin sakitlik, yas ovqatı vardır. Məhz bu fərqi duya bilməyən bəzi yazarlar yanlış olaraq, buradakı təsvirin saqalara yad olduğunu söyləmişlər.

24 boyunu bildirir, Dədə Qorqud eposunda «24 sancaq bəyi» deyimi də bu saqa-oğuz gələnəyinə dayanır. Xalının qoyulduğu Kurqanın isə türk xaqanına və ya dövlətdə önəmli görəvi olan bir türk bəyinə aid olmasını qurbanlıq atların 28 sayı vurğulayır və «hunlar kimi, göytürklərdə də Tanrıdan qut almış sayılan dövlətin 28 dərəcəli düzənini (hiyerarşini) anımsayır».²³

Xalının dililə bağlı yuxarıda deyilənləri qısa da olsa, belə özətləmək olar. Xalıda tanrı və kurqan piktoqramları, hun gülü, quyruğu düyünlü qurbanlıq atların tərs yönə düzümü yas bəlgəsi olub xalının yas törəni üçün sifarişlə toxunduğunu açıq bəlli edir. Xalıda şəkil-naxış və işarələrin kod açımli anlamı, verilən bilginin mövzusu, bütöv görüntüdə simgələrin bir-birilə ilgili anlam bildirisi üzərində tipoloji-müqayisəli araşdırma göstərir ki, bu xalı Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində saqa boylarından qalma oturaq oğuz-türkmən xalça ustaları tərəfindən toxunmuşdur.

Təbəri qeyd edir ki, ərəblər 642-də Azərbaycana gələndə ölkənin quzey- doğusunda yüksək keyfiyyətli xalçalar toxunduğunu görmüşlər. Qədimdən xalça sənətinin mərkəzlərindən sayılan Qarabağdakı xalı-xalça gələnəyi günümüzə qədər davam etmişdir, X əsrdə əl-Müqəddəsi yazırdı ki, «misli olmayan» bu xalçalar Qarabağda toxunub Bərdə bazarında satılır.

Beləliklə, istifadə olunmuş rənglərdən tutmuş, toxunma türünə, naxış və simvollara qədər Qarabağ, o cümlədən türkmən xalçaları ilə genetik və tipoloji bənzərliyi ilə ortada olan bu əvəzsiz sənət əsəri saqa-oğuz xalısıdır. Bəs, bu xalının erməni (hay) və ya pers (irandilli) xalqına mənsub olduğunu söyləyənlər hansı elmi-tarixi faktlara əsaslanır?

Xalının ermənilərə aid olmasını yazan Ulixi Şürmana görə, guya bu sənət əsəri ona görə türkmən xalısı ola bilməz ki, o çağlarda Altaydan bu yana türklər yox imiş, ermənilər isə Qafqaz dağlarının güney ətəyindən tutmuş Asurun quzey sınırına qədər

²³ *Tekçe*, 1993, 155 (qeyd 66); Yazarın burada 28 at əvəzinə «28 keyik» yazması isə, görünür, texniki səhvdir.

böyük bir ərazidə yaşayırmış. Yazar kitabını bu son cümlə ilə bitirir: «*Dəfn mərasimi üçün toxunmuş Pazırmaq xalısı bütün əlamətlərinə (?) görə erməni sənətinin bir şedevr əsəridir*».²⁴

Tarixdən bəllidir ki, Van gölü yaxınlığında Ermən bölgəsi m.ö.V əsrdə Urartu çağından qalan və öncə Mada, sonra Əhəməni dövlətinin kiçik bir əyaləti idi. Bu bölgəyə haylar xalının toxunduğu çağdan bir neçə əsr sonra Suriyanın quzeyindən gəlib yerləşmiş və obyektiv erməni alimlərinin yazdığına görə də, daha sonralar bir xalq kimi burada formalaşmışlar. Buradan çox sadə bir sual ortaya çıxır, saqa xalısının toxunduğu çağdan bir neçə əsr sonra Azərbaycandan çox uzaq bir bölgədə formalaşan hay xalqı bu xalını Qarabağda necə toxuya bilərdi?

Volkmar Gantshorn isə Kölndə nəşr olunan böyük həcmli «Xristian Şərq xalısı» adlı kitabında bu xalını ermənilərə aid etməklə kifayətlənmir, Altaydakı Pazırmaq kurqanının da ermənilərə məxsus olduğunu yazır.²⁵ Bu yazara görə, hətta türk xalçaçıları xalı-xalça toxumağı da ermənilərdən öyrənmişlər. Bu bilimdışı fikrin cavabını bir gürcü alimin sözləri ilə vermək yerinə düşər. 1886-cı ildə Şuşaya gələn gürcü tədqiqatçısı Zedgenidze yazırdı ki, burada xalçalar azərbaycanlı ailələrdə toxunur, «*ermənilər xalça toxumağı onlardan öyrənməlidir*».²⁶

Pazırmaq xalçasının toxunduğu çağlarda bir müddət İranda olmuş Ksenofont yazır ki, pers çarı Kuruş midiya (mad) geyimlərinə üstünlük verir və dostlarının da belə geyinməsinə çalışırdı. Həmin yazar özəlliklə vurğulayır ki, Kiaksarın dincəlməsi üçün Kuruş yerə *mada xalçaları* döşənməsinə göstəriş verdi.²⁷

²⁴ Schürmann, 1983.

²⁵ Gantshorn V. Der christlich orientalische Teppich. Köln, 1990.

²⁶ Kərimov, 1985, 15.

²⁷ Ксенофонт, «Киропедия». 1976, 129, 186; (V. 5. 7; VIII. 1. 40-42).

Göründüyü kimi, nə hay, nə də fars boylarının xalçaçılıq sənətilə ilgisi olmamışdır, onlar xalı-xalça toxumağı türklərdən öyrənmişlər. Güney Qafqazda islamı qəbul etməyən bəzi xristian türklər, özəlliklə Qarabağda hay kilisələrinin təsiri altında olan alban (türk) boylarının bir hissəsi sonralar erməni kimliyi ilə tanındı və beləcə son üç-dörd əsrdə erməniləşən ailələr içindən xalça toxuyan çıxması doğaldır, lakin bunun Qafqazda gəlmə xalq olan haylarla ilgisi yoxdur. Eyni durum Azərbaycandakı irandilli boylara da aiddir, hətta İslam ölkələrinə xalça gələniyi Səlcuqlar çağında yayılsa da, farslar yaşayan bölgələrdə xalçaçılıq sənəti Səfəvilər çağında yarandı.

Aparılan müqayisələr göstərir ki, m.ö.V-IV əsrdə Altayda saqa elbəyinin yas törəni üçün Azərbaycandan aparılan *saqa-oğuz* xalısını sonrakı Qarabağın bir hissəsini (Bərdəni də) içinə alan o çağın Sakasena bölgəsindəki saqalar (oğuz-türkmənlər) toxumuşlar. Beləliklə, deyilənlərə yekun vurub, «Pazırıq xalısı» adı ilə Ermitajda saxlanan Azərbaycan xalça sənətinin bu şah əsərini Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin «Saqa-Oğuz xalısı» adlandırmaqla tarixi gerçəkliyi bərpa etmiş və bununla 2500 il əvvəl bu xalını toxuyan azərbaycanlının ruhunu da şad etmiş olarıq.

ПАЗЫРЫКСКИЙ КОВЕР (Волшебно-скорбный ковер Карабаха)

Резюме

Хранившийся в Эрмитаже Пазырыкский ковер был соткан V-IV вв. до н.э. на Кавказе для траурной церемонии одного из сакских вождей в Алтае. Несмотря на то, что существуют много суждений, касающихся места, где был соткан Пазырыкский ковер и кем он был соткан, их можно разделить на две главные группы (*A*, *B*). Таким образом, согласно группе *A* ковер соткан в Алтае, а согласно группе *B* ковер был соткан армянами или персами на севере Ирана (на Кавказе). В суждениях обеих групп имеются достоверные и недостоверные информации; в группе *A* место, где соткан ковер правильно указан (Карабах), а в группе *B* личность - соткавший ковер (огуз-тюркмены). Неправильное суждение обеих групп связано с такой исторической концепцией как «тюрки пришли на Переднюю Азию из Алтая». В то время, как возвращающиеся в Азербайджан скифы VIII-VII вв. до н.э. в прошлом направлялись из Передней Азии на восток и на север, при этом уносили с собой мотивы «звериного стиля».

В области Сакасена, связанная с именем саков появилась Барда, превратившаяся в центр ковроткачества. Слово *Барда* образовалась от слова *bardi* (path), потому что «по-скифски изгнанники называются партами». Карабах был под властью Аршакидов (Арсак) из рода *part*, не имеющего во время существования Албании отношения к армянам.²⁸ Как армяне, позднее пришедшие на Кавказ учились вязанию ковра от местных тюрок, так и персы присвоили этот промысел в эпоху Сельджуков. В периоде вязания ковра сакские племена создавали различные государства на территории протянувшейся от Азовского моря до Алтая и этот процесс продолжался и в эпоху разделения гуннов на восточные и западные ветви, а позднее ставшей Гёк-тюркским хаганством. С этой точки зрения, для траурной церемонии вязание карабахскими ковроткачами ковра с отображением события является приемлемым случаем. Пиктограммы божество и кургана, цветок лотос, гёкленские лошади с сучковатым хвостом, приносящиеся в жертву, является доказательством того, что ковер соткан для траурной церемонии.

Типологическо-сравнительное исследование показывает, что этот ковер был соткан в Карабахском регионе Азербайджана со стороны огуз-тюркменских мастеров ковра с оседлым образом жизни, оставшихся от сакских племен. Поэтому если этот шедевр искусства имеющий генетическую и типологическую сходность с Карабахскими коврами начиная от используемых цветов до способа вязания, до узоров и символов, до пятнистый оленей будет называться «сакско-огузским ковром» историческая действительность восстановиться, а также будут покоиться души карабахских ковроткачей, соткавших этот незаменимый ковер.

²⁸ Strabon, XI.8.4; P.Troq, XI.1.10; *Прокотий К.* О постройках. ВДИ, №4, 1939 (III.1.6)

PAZYRYK CARPET
(Miraculous-sorrowful Carpet of Garabagh)
Resume

The Pazyryk carpet, which is kept in the Hermitage museum, has been woven in Caucuses in the V-IV B.C for the mourning party of one of leaders of Saks (Skythians) in Altai. Though various ideas have been expressed about the place and the person waving the Pazyryk carpet, they may be divided into two main groups (*A*, *B*). So that, according to the group *A*, the carpet has been woven within Sak-Turkish branch in the Altai region, but the Group *B* has written that it had been woven by the Armenians and Persians (in Garabagh) in the North of Iran. There are correct and wrong points in the thoughts of both groups; the group *A* indicated the weaving place of the carpet as (Garabagh) but the group *B* indicated the personality of those that have woven the carpet as (Oguz-Turkmen) correctly. The wrong thoughts of both groups are connected with the concept that “the Turks have come to the South-West Asia from Altai”. However, the Skythians that have returned to Azerbaijan in the VIII-VII B.C had gone to the east and north from South-West Asia and had taken the motives of “wild style” from here.

The name of Barda that became the center of carpet making in the region of Sakasena has emerged with the name of parth branch separated from the skythians, because the outcasts are called parths in skythish language.²⁹ But Garabagh was being managed by the Arshakids (Arshaks) being from parth families not relating to Armenians in Albanian period.³⁰ Persians have mastered the carpet making profession from Seljuks as the Armenians that came to the Caucuses afterwards have learned the carpet weaving profession from the Turks.

The cattle breeder Sak branches had built various states in the territories from Azov sea till Altai in the period the carpet had been woven and this situation had been continued in the periods of Huns that divided into the north and south branches and in the period of Gokturk khakanate. That’s why it should be considered normal that the Saks had ordered their countrymen carpet makers from Garabagh to weave linear carpet for mourning party in Altai.

The God and mound pictograms, lotus flower (water-lily), placement of sacrificial horses with the knotted tails in the contrary direction are the evidences of mourning, and express that the carpet had been woven for a mourning party with order. The typological-comparative investigations state that this carpet had been woven by the inhabited Oghuz-Turkmen carpet masters being from the Sak branches in the Garabagh region in Azerbaijan. That’s why, though the masterpiece, with genetic and typological similarity with the Garabagh (Turkmen) carpets for the used colors, weaving style, ornament and symbols (*dama mesopotomica*), is called “Sak-Oghuz carpet”, the historical truth will be recovered and the spirit of the carpet makers that who had woven this matchless carpet will be glad.

²⁹ Strabon, XI. 8.4; P.Troq, XI.1.10; History of Uzbekistan in sources. Tashk.1984, p. 154.

³⁰ Prokópios. On buildings. VDI, No 4, 1939 (III. 1.6).

